

ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ

ELEMENTS OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF HOOLIGANISM COMMITTED BY FOOTBALL FANS

Клімов Б.В., аспірант кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізький національний університет

Теоретичною основою формування методики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, є криміналістична характеристика цього кримінального правопорушення, науковому дослідженню елементів якої і присвячено ряд досліджень відомих вчених.

Вважаємо, що структура криміналістичної характеристики хуліганства, яке вчинюється під час проведення футбольних матчів, потребує уточнення. Зокрема, вбачається сумнівною доцільність такого елемента, як предмет злочинного посягання. Варто зауважити, що відповідно до змісту диспозиції ст. 296 КК України склад кримінального правопорушення «Хуліганство» є безпредметним.

У статті досліджено основні елементи криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками. У результаті застосування загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, автор дійшов наступних висновків: 1. Дослідження криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, доцільно здійснювати відповідно до таких найбільш значущих її елементів, що визначають криміналістично значимі закономірності цього виду кримінальних правопорушень, і, в свою чергу, слугують успішному розв'язанню завдань їх розслідування, зокрема: особа «футбольного хулігана»; спосіб вчинення кримінального правопорушення; обстановка та слідова картина хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками; особа потерпілого. 2. Центральний елемент криміналістичної характеристики досліджуваного виду кримінального правопорушення становить саме особа «футбольного хулігана», яка відображає специфіку кримінальних правопорушень, оскільки інші визначені нами елементи криміналістичної характеристики завжди пов'язані з особистісними ознаками та закономірностями його поведінки, у тому числі мотивацією вчинення кримінально караних діянь.

Ключові слова: обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина кримінального правопорушення, особа «футбольного хулігана», особа потерпілого, спосіб вчинення кримінального правопорушення.

The theoretical basis of the formation of the methodology of the investigation of hooliganism committed by football fans is the criminological characteristics of this criminal offense, a number of studies by well-known scientists have been devoted to the scientific study of its elements.

We believe that the structure of the forensic characteristics of hooliganism committed during football matches needs clarification. In particular, the expediency of such an element as the subject of criminal encroachment is considered questionable. It should be noted that according to the content of the disposition of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, the composition of the criminal offense «Hooliganism» is meaningless.

The article is researched the main elements of the forensic characteristics of hooliganism committed by football fans. As a result of the application of general scientific and special legal research methods, the author reached the following conclusions: 1. The study of the forensic characteristics of hooliganism committed by football fans should be carried out in accordance with such of its most significant elements that determine the forensically significant patterns of this type of criminal offenses and, in turn, serve to successfully solve the tasks of their investigation, in particular: the person «football hooligan»; method of committing a criminal offense; the situation and trace pattern of hooliganism committed by football fans; the person of the victim. 2. The central element of the forensic characterization of the investigated type of criminal offense is the person of the «football hooligan», which first of all reflects his specificity, since the other elements of the forensic characterization defined by us are always connected with personal characteristics and patterns of his behavior, including the motivation for committing criminal offenses actions.

Key words: the circumstances of the commission of a criminal offense, the trace pattern of a criminal offense, the identity of the «football hooligan», the identity of the victim, the method of committing the criminal offence.

Постановка проблеми. Проведення спортивно-масових заходів є важливою складовою Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту [1], яка сприяє формуванню в сучасному суспільстві сталих традицій та мотивації населення щодо фізичного виховання і масового спорту як важливого фактора фізичного та соціального благополуччя, поліпшення стану здоров'я, ведення здорового способу життя і збільшення його тривалості.

Водночас досвід проведення таких заходів показує, що значна кількість із них відбувається в умовах підвищеного ризику вчинення кримінальних правопорушень на ґрунті фанатичних вподобань. Одним із найбільш престижних, популярних і поширених серед населення видів спорту є футбол, який бере свій початок ще з античних часів, і на сьогодні посідає перше місце за чисельністю прихильників.

Масове впровадження футболу у міжнародні програми спорту, його рекламування, поширення трансляцій матчів через ЗМІ, а також інші чинники обумовили вирощування культу вболівальників. Із них чисельна частина дотримується маргінальної поведінки та крайніх радикальних поглядів щодо гравців інших футбольних клубів, вболівальників команд суперників, сторонніх осіб, які

перебувають у місцях проведення матчів. Зазначене є підґрунтям для неприязні, зверхнього ставлення і вчинення такими особами хуліганства.

Незважаючи на те, що зазначені види кримінальних правопорушень здебільшого вчинюються в умовах очевидності, здійснювати ефективний комплекс заходів із їх недопущення доволі складно, і як наслідок підрозділами Національної поліції проводяться розслідування вже вчинених фактів хуліганства футбольними вболівальниками.

Враховуючи специфіку розслідування зазначених кримінальних правопорушень, важливе значення має їх криміналістична характеристика як основа окремої криміналістичної методики.

Зазначене обумовлює своєчасність та необхідність наукового дослідження елементів криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, що в свою чергу визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про те, що остання (проблема) витікає із загальнотеоретичних концептуальних проблем змісту криміналістичної характеристики у методичні розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема щодо ролі такої категорії тео-

рії криміналістики, її сутності та змісту, структури й ін. Дослідженню цих загальнотеоретичних питань було присвячено роботи О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, І. Є. Биховського, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, Л. Г. Відонова, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимова, О. Ю. Головіна, В. І. Гончаренка, А. В. Дулова, Л. Я. Драпкина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Л. Л. Канєвського, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, Г. О. Кушніра, Г. А. Матусовського, І. Ф. Пантелєєва, В. Л. Подпалого, М. В. Салтєвського, Л. А. Сергєєва, А. В. Старушкевича, В. Р. Танасевича, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинського, В. І. Шиканова, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Одночасно потрібно зазначити, що дослідженню окремих аспектів криміналістичної характеристики хуліганств, у тому числі учинених при проведенні спортивно-масових заходів, присвячені роботи таких науковців як: А. В. Антонюк, К. В. Бахчев, С. С. Герасимчук, М. М. Єфімов, Н. О. Кононенко, І. М. Копотун, О. П. Кузьменко, М. О. Ларкін, А. О. Масалітін, М. А. Очеретяний, М. М. Рудик, П. В. Шалдирван, А. С. Шевченко та ін. Проте в цілому результати проведених досліджень не враховують сучасний стан законодавства, судово-слідчої й правозастосовної практики. Авторами на монографічному рівні не вивчалися криміналістичні закономірності (ознаки), які притаманні вчиненню хуліганств футбольними вболівальниками, що, в свою чергу, становить основу криміналістичної характеристики зазначених видів кримінальних правопорушень як елементу методики їх розслідування. У зв'язку з цим, питання визначення елементів криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками потребує окремого дослідження.

Метою статті є визначення елементів криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Вклад основного матеріалу. Теоретичною основою формування методики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, є криміналістична характеристика цього кримінального правопорушення, науковому дослідженню елементів якої і присвячено ряд досліджень відомих вчених.

У науковій літературі цей термін вперше з'являється у другій половині ХХ століття, коли Л. О. Сергєєв першу главу своєї кандидатської дисертації (1966 р.) присвятив саме «криміналістичній характеристиці розкрадань, що вчиняються при проведенні будівельних робіт» [2, с. 5–7].

Вагомий внесок у становлення та розвиток розглядуваного елементу криміналістичної методики здійснив О. Н. Колесніченко, який у своїй докторській дисертації на тему: «Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів» (1967 р.) вперше констатував, що до найбільш важливих положень, загальних для всіх приватних методик, відноситься «загальна криміналістична характеристика даного виду злочину» [3, с. 10].

Огляд навчальної та наукової літератури з криміналістики свідчить, що з того часу зазначена категорія викликала жвавий інтерес наукової спільноти, пройшовши складний шлях від загальної підтримки та до визнання сумнівів у її необхідності для теорії та практики розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 11–12].

На сьогодні більшість вчених-криміналістів визнають криміналістичну характеристику основою побудови ефективних методик розслідування кримінальних правопорушень, багато з них присвятили свої наукові праці з'ясуванню її сутності. Проте й досі визначення поняття та структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень залишається одним із найбільш дискусійних питань у криміналістичній науці.

Аналіз запропонованих вченими інтерпретацій поняття «криміналістична характеристика» свідчить про наявність різноманітних підходів до його конструювання.

Так, одні вчені, формулюючи визначення цього поняття, вказують на перелік ознак та якостей, рис, властивостей, обставин і відносин, які треба описати (В. В. Пяковський, Ю. М. Чоноус, А. В. Іщенко та О. О. Алексєєв [5, с. 430], С. І. Вінокуров [6, с. 101] та ін.). Наприклад, О. О. Ейсман інтерпретує це поняття як «науково обґрунтований типовий перелік обставин, які підлягають встановленню по справі, як юридично релевантних, так і проміжних (доказових), із виділенням серед них прихованих, неочевидних обставин, що характеризують злочин даного виду (групи) на момент початку розслідування і сприяють ефективній організації розслідування» [7, с. 99]. Аналіз вищенаведеної дефініції поняття, як і подібних йому визначень інших вчених-криміналістів, свідчить про їх складність до сприйняття, адже не зрозуміло, про які обставини кримінального правопорушення (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінологічні чи криміналістичні) йдеться.

Інші вчені формулюють визначення цього поняття більш лаконічно, наголошуючи власне на інформаційній значимості цих ознак. Наприклад, І. Ф. Герасимов визначає її як «сукупність відомостей про загальні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів» [8, с. 96]. Водночас судження вчених про криміналістично значимі ознаки кримінального правопорушення не надають уявлення про те, які з них є змістом криміналістичної характеристики.

Відповідно до третього підходу при визначенні категорії «криміналістична характеристика» вчені акцентують на механізмі кримінального правопорушення. Наприклад, В. Г. Танасевич і В. О. Образцов визначили це поняття як сукупність об'єктивних відомостей про механізм вчинення злочинного діяння, типові об'єкти, що відображаються і відображають, взаємодіючи у процесі вчинення злочину, про особливості та джерела фактичної інформації, яка ними формується, що має значення для вирішення завдань кримінального судочинства шляхом застосування обумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів та методів [9, с. 102].

На думку іншої групи вчених, криміналістична характеристика – це сукупність загальних та індивідуальних ознак події злочину, що знаходять своє відображення у способі, механізмі та обстановці його вчинення, а також окремих рисах особистості злочинця та потерпілого [10, с. 23; 11, с. 20; 12, с. 112].

З цього приводу ми підтримуємо думки В. А. Журавля, який визначає досліджуване поняття як наукову абстрактну категорію, в якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості як результат пізнання механізму певних різновидів злочинів. Учений констатує, що механізм злочину – це об'єкт, що відображується, а криміналістична характеристика – це форма його відображення [13, с. 142].

У навчальній і науковій літературі представлено й багато інших визначень, проте їх сутність майже не відрізняється від розглянутих вище основних підходів до конструювання досліджуваного поняття.

Отже, з урахуванням значної кількості запропонованих ученими визначень цього поняття у криміналістичній науці, для досягнення мети даного дослідження вважаємо за доцільне взяти за основу дефініцію, сформульовану В. А. Журавлем, яка, на нашу думку, найбільш точно відображає зміст криміналістичної характеристики.

Питання про структуру криміналістичної характеристики також відноситься до числа найбільш дискусійних у науці. Зокрема, одні вчені відносять до числа її елементів механізм, спосіб і обстановку вчинення кримінальних правопорушень [11, с. 20]. Інші додають до цього переліку предмет посягання [9, с. 92], обставини, що підлягають

доказуванню у кримінальному провадженні [8, с. 343], матеріальні та ідеальні сліди [14, с. 269], умови та обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також близько 20-ти інших елементів [15, с. 238].

Не вдаючись до розгорнутої дискусії з цих питань, наголосимо на такій особливості криміналістичної характеристики, як індивідуальність сукупності її ознак для кожного виду кримінального правопорушення [16, с. 275].

У зв'язку з цим, важливим є висвітлення думок вчених щодо вказаного питання, які стосуються суміжної з футбольним хуліганством або хуліганством проблематики. Зокрема, О. В. Антонюк до структури криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета включила наступні елементи: спосіб вчинення злочину, знаряддя злочину, обстановку злочину, слідову картину, особу потерпілого, особу злочинця [17, с. 10]. Запропонована авторкою структура криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення в цілому є прийнятною, щоправда, з тим лише уточненням, що знаряддя є конкретними засобами способу вчинення кримінального правопорушення, а відтак не повинні розглядатися в якості самостійного елементу криміналістичної характеристики кримінального правопорушення. З цього приводу Г. Г. Зуйков (1970 р.), визначаючи поняття способу вчинення злочину як систему щодо його підготовки, вчинення та приховування, зазначив, що вона може бути пов'язана з вибіркоким використанням відповідних знарядь [18, с. 10].

На сьогодні такий підхід до розуміння способу вчинення кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики знайшов своє відображення в працях багатьох вчених. Наприклад, І. М. Копотун зауважив, що спосіб вчинення пов'язаний з використанням відповідних знарядь і засобів [19, с. 340]. К. В. Бахчев (2017 р.) розглядає використання знарядь (вогнепальної, холодної зброї, спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень) як один із типових способів вчинення неповнолітніми хуліганства [20, с. 3]. Одночасно він пропонує наступні складові у структурі криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення: обстановка, спосіб учинення, слідова картина, особа злочинця та особа потерпілого [20, с. 2].

В аспекті досліджуваної проблематики важливим є звернення вітчизняного науковця М. М. Єфімова до розгляду криміналістичної характеристики хуліганства, що вчинюється під час проведення футбольних матчів за такими структурними елементами, як: спосіб вчинення злочину (в межах якого автор охарактеризував можливі знаряддя на етапах підготовки та вчинення хуліганства), предмет злочинного посягання, обстановка вчинення хуліганства, «слідова картина», особа потерпілого та особа злочинця [21, с. 8, 28–29, 35]. Вважаємо, що виокремлена вченим структура криміналістичної характеристики хуліганства, яке вчинюється під час проведення футбольних матчів, потребує уточнення. Зокрема, вбачається сумнівною доцільність такого елемента, як предмет злочинного посягання. Це твердження стосується і думок О. В. Антонюка, які він висловив у науковій статті «До питання побудови криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти громадського порядку» [22, с. 204].

Варто зауважити, що відповідно до змісту диспозиції ст. 296 КК України склад кримінального правопорушення «Хуліганство» є безпредметним. Крім цього, ми вважаємо, що характерні його особливості, необхідні для здійснення ефективного розслідування, повною мірою розкриваються

при висвітленні таких елементів криміналістичної характеристики як спосіб вчинення, обстановка та слідова картина, особа «футбольного хулігана» та особа потерпілого. Такий підхід до структури криміналістичної характеристики хуліганства був обґрунтований багатьма вченими, наприклад, А. О. Масалітіним (2019 р.) [23, с. 162–163], С. С. Герасимчуком, К. О. Чаплинським, М. М. Єфімовим (2020 р.) [24, с. 25] та ін.

Говорячи про хуліганство, що вчиняється футбольними уболівальниками (фанами) як різновид хуліганських дій, доцільно відзначити особливу структуру криміналістичної характеристики зазначеного виду злочинних посягань, про яку згадує М. О. Ларкін. Він говорить, що це викликано груповим характером вчинення футбольного хуліганства та специфікою особи злочинця. Остання виступає центральним, системоутворюючим елементом криміналістичної характеристики [25, с. 109]. Загалом погоджуючись із цими думками, потрібно зазначити, що хуліганство вчинюється на ґрунті «фанатичних футбольних вподобань» не завжди групою осіб. Наприклад, ОСОБА_3 22 травня 2016 року приблизно о 17:30 год., під час футбольного матчу між футбольними командами с. Остриця та с. Великосілля Герцаївського району, перебуваючи у громадському місці – на футбольному полі в с. Остриця Герцаївського району Чернівецької області, переслідуючи умисел, направлений на грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, проявляючи особливу зухвалість, з метою самоутвердитися за рахунок інших осіб, нахабно виявляючи зневажливе ставлення до існуючих у суспільстві загальноновизнаних правил поведінки і моральності, в присутності значної кількості гравців та глядачів вказаного футбольного матчу, реагуючи на зауваження, почав нецензурно виражатися в сторону центрального судді, який обслуговував вказану футбольну гру – ОСОБА_2 та підійшовши до останнього умисно наніс йому один удар кулаком в голову, чим завдав ОСОБА_2 фізичного болю, потім залишив місце події [26]. Аналіз судово-слідчої практики показує, що така ознака як груповий характер учинення досліджуваних кримінальних правопорушень не є обов'язковою характеристикою.

Висновки. Вищевикладене дозволяє сформулювати наступні висновки, що мають важливе значення не тільки для вирішення завдань дослідження проблематики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними уболівальниками, але й для їх правильної постановки:

1. Дослідження криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого футбольними уболівальниками, доцільно здійснювати відповідно до таких найбільш значущих її елементів, що визначають криміналістично значимі закономірності цього виду кримінальних правопорушень, і, в свою чергу, слугують успішному розв'язанню завдань їх розслідування, зокрема:

- особа «футбольного хулігана»;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- обстановка та слідова картина хуліганства, вчиненого футбольними уболівальниками;
- особа потерпілого.

2. Центральний елемент криміналістичної характеристики досліджуваного виду кримінального правопорушення становить саме особа «футбольного хулігана», яка найперше відображає його специфіку, оскільки інші визначені нами елементи криміналістичної характеристики завжди пов'язані з особистісними ознаками та закономірностями його поведінки, у тому числі мотивацією вчинення кримінально каранних діянь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 бер. 2017 р. № 115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-п#n10> (дата звернення: 7.06.2022).
2. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.06. Москва, 1966. 16 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15460/1/Sergeev-1966.pdf> (дата звернення: 3.06.2022).
3. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1967. 36 с.
4. Белкин Р. С. Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком». *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях; состояние, проблемы, перспективы* : матер. Всерос. науч.-практ. конф., 28–29 февр. 2000 г. Тула : ТулГУ, 2000. С. 3–12.
5. Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
6. Винокуров С. И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений. *Методика расследования преступлений. Общие положения* : материалы науч.-практ. конф., ноябрь 1976 г. Одесса : Всесоюз. коорд. бюро по пробл. криминалистики, 1976. С. 101–104.
7. Эйман А. А. О содержании понятия криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. тр. Москва, 1984. С. 97–101.
8. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. *Методика расследования преступлений. Общие положения* : материалы науч.-практ. конф., ноябрь 1976 г. Одесса : Всесоюз. коорд. бюро по пробл. криминалистики, 1976. С. 93–97.
9. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1976. Вып. 25. С. 102–107.
10. Криминалістика : учебник / под. ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1993. 592 с.
11. Уткин М. С. Некоторые вопросы общей методики расследования преступлений : лекция. Омск : НИ и РИО Омской высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. 28 с.
12. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1979. Вып. 30. С. 110–122.
13. Журавель В. А. Механізм злочину як категорія криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук*. 2020. Том 27 (3). С. 142–154.
14. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник: у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 416 с.
15. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. 303 с.
16. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Вид. 4-е, переробл. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с.
17. Антонюк О. В. Розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2017. 244 с.
18. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук. Москва, 1970. 31 с.
19. Копотун І. М. Криміналістика: академічний курс. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2020. 336 с.
20. Бахчев К. В. Розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2017. 244 с.
21. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика та особливості розслідування хуліганства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. 242 с.
22. Антонюк О. В. До питання побудови криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 4 (106). Том 1. С. 200–206.
23. Масалітін А. О. Розслідування злочинів, що вчиняються учасниками угруповань футбольних уболівальників : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2019. 190 с.
24. Герасимчук С. С., Чаплинський К. О., Єфімов М. М. Криміналістичне забезпечення розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представників влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 246 с.
25. Ларкін М. О. Криміналістична характеристика хуліганства, що вчиняється футбольними уболівальниками (фанами). *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 4. С. 107–111.
26. Справа № 714/525/16-к. Архів Герцаївського районного суду Чернівецької області, 2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58874307> (дата звернення: 7.01.2022).